

- ²⁸ Там само. – Арк. 40.
²⁹ Там само.
³⁰ Там само. – Арк. 42.
³¹ Там само. – Оп. 71. – Спр. 284. – Арк. 16.
³² Там само. – Оп. 73. – Спр. 739. – Арк. 267–269.
³³ Див. наприклад: Білодід І.К. Мова і ідеологічна боротьба. – К., 1974; Кравцев І.Е. Развитие национальных отношений в СССР. – К., 1962; *Его же*. Пролетарский интернационализм, отечество и патриотизм. – К., 1962; Шамота М. З. За велінням історії. – К., 1965.
³⁴ Сучасність. – 1970. – №2. – С. 81.
³⁵ ЦДАМЛІМ України. – Ф. 661. – Оп.1. – Спр. 277. – Арк. 258–260.
³⁶ Я поділяю ваше обурення... Листи до Максима Рильського і його відповіді. Документи боротьби за українську мову в Українській РСР 1960–1964 // Сучасність. – 1970. – № 2. – С. 88.
³⁷ ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 3 (1968). – Пор. 2. – Арк. 264–276.
³⁸ Там само. – Арк. 140–146.
³⁹ Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні :середина 1950-х – початок 1990-х років. – К., 1998. – С.147–148.
⁴⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 4302. – Арк. 96–98.
⁴¹ Там само. – Спр. 6003. – Арк.20–23.
⁴² ДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 3 (1968). – Пор. 2. – Арк. 121.
⁴³ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 24. – Спр. 6003. – Арк. 24.
⁴⁴ Там само. – Арк. 16.
⁴⁵ Там само. – Спр. 6160. – Арк. 23–25.
⁴⁶ Там само. – Арк. 16.

Basing on a wide circle of archival sources the article traces the process of politicization of the public movement defending Ukrainian language, shows the position of authorities as to language matter in the Ukrainian Soviet Socialistic Republic in the second half of 1950–1960s.

М.Бендза*

З ІСТОРІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СЯНОЦЬКОЇ ЗЕМЛІ (X–XVII ст.)

У статті йдеться про те, як довго та невтомно Сяноцька земля обстоювала православну віру, одним з яскравих виявів чого є Пересопницьке Євангеліє – протягом століть свята книга українського народу й водночас сьогодні гарант та основа закону, на якому президенти України складають присягу вірності Богові та народові.

Історія православної релігійної культури Сянока тісно пов'язана з минулим міста, а також однойменної землі – однієї з п'яти земель давнього Руського воєводства: Львівської, Перемишльської, Галицької, Хомської й Сяноцької, яка становила південно-західну частину воєводства.

Сянок від 981 р.¹, як свідчить «*Повість временних літ*», в епоху раннього середньовіччя перебував (із короткими перервами) у межах Київської Русі та її складових частин – Галицької й Галицько-Волинської Русі. Імовірно, первісний адміністративно-економічний осередок містився у с.Трепча, звідкіля був перенесений на територію нинішньої Замкової гори. Могло це статися наприкінці XI – на початку XII ст.² На пагорбі³ біля Трепчі під час археологічних розкопок бу-

* Бендза Мар'ян – д-р габілітований, професор, проректор Християнської богословської академії (Варшава, Польща).

ло відкрито Городище. Серед пам'яток, віднайдених на ньому, є зокрема печатки великого київського князя Рюрика Ростиславича 2-ї половини XI ст., елементи прикрас і зброї, а також енкалпioni⁴ київського типу. Чотири з останніх з мощами й без них засвідчують безпосередність зв'язків київського державного центру із Сяноцькою землею. Дві печатки представляють на лицевому боці св.архангела Михаїла, а на зворотному – св.Василія⁵. Архангел Михаїл – здавна покровитель Києва, св.Василій – покровитель рівноапостольного св.князя Володимира-Василія – хрестителя Русі-України. Додаймо, що первісним покровителем Сянока був також архангел Михаїл. Зв'язок символіки столиці Київської Русі та найбільш віддаленої південно-західної окраїни держави – Сяноцької землі – є очевидним.

Руське воєводство, отож, і Сяноцька земля, користувалися цим же самим гербом та таким же прапором, як і Перемишльська, тобто двоголовим орлом під спільною короною на синьому щиті, а їхнім правом було руське. На Сяноцькій землі воно збереглося до першої половини XV ст.

Місто Сянок розташоване при виході з Лупківського перевалу, на шляху в Червону Русь. Через нього проходив також важливий торговельний шлях з Угорщини до Перемишльської землі. Головно цими фактами пояснюється те, чому саме Сянок став столицею однойменної землі. Своє найменування місто почерпнуло від назви ріки, джерела котрої знаходяться біля місцевості Сянки у Турчинському районі. Як вказували Шахматов, Куник та Багалій, назва ріки – слов'янська, сформована згідно із засадами фонетики. В слові «Сан» («San») основа («An – snare» = текти, плисти) така сама, як у словах «Сандеч, Сан-дова» («Sandecz, San-dowa»). Суфікс -ок з'являється в назвах, форми котрих винятково здрібнілі, напр., Уж, Уж-ок⁶. Деякі дослідники натякають, що форми «Сян, Сянок, Сянік, Сяночок, Сянки» найновішого, спертого на народну етимологію походження від дієслова «сяяти-сіяти». Інші мовознавці-діалектологи дотримуються думки, що обидві форми однакового віку, паралельні, оскільки лексичний фонд корінного населення цього краю джерельно спертий на народну основу.

Принагідно звернімо увагу, що про Сяноччину згадує вже Клавдій Птоломей – знаменитий олександрійський астроном та географ, котрий жив близько 90–167 рр. У своїй «Географії» він подав описи різних країн і назвав народи, місцевості, ріки, гори. Твір цей містить опис земель між Балтійським, та Чорним морями, Віслою і Доном, тоді майже зовсім невідомих, які автор назвав Європейською Сарматією.

Про населення, котре жило на території останньої, Птоломей написав чимало. Це, однак, не є вірогідним матеріалом, оскільки взятий він не з перших рук, а з переказів римлян, які, захопивши Дакію, відкрили собі ворота до цього нового світу, ведучи торгівлю, пізнавали звичаї й культуру тамошніх мешканців.

Серед 61 племені, котрі заселяли Сарматію, Птоломей називає *сабоків*, які жили над Сяном⁷. Назва ця складена з двох слів «Са» (замість «Сан» чи паралельно «Сян») і «бокі» (чи «боки»), як, наприклад, *налибоки*, *чретирбоки*, *вислобоки*, *білобоки* та т.п, котрі, за Шафариком, були мешканцями околиць ріки Сян⁸. У складних сарматських і германських словах Птоломей пропускав останню фонему першого слова, в даному разі пропустив «s», як, наприклад, «*Phrugunliones*», замість «*Phrusgunliones*» – тобто плем'я прусів, «*Wisburgii*», замість *Wisia-Burgii* – тобто плем'я бургинів, котре заселяло землю неподалік від витоків Вісли. Отож, первісно земля, про яку тут насамперед ідеться, звалася «*Санобоки*». Слово «бок» таке ж, як «берег».

Перша записана звістка про Сянок, як оборонний град, походить із часу, коли землі біля нього належали руським князям. Є про це згадка в Іпатіївському літопису, пов'язана з походом угорського князя Гейзи II у 1150 р. проти руського князя Володимира, коли його загони зайняли місто Сянок та багато сіл, а

княжого посадника взяли в полон⁹. Про роль міста свідчить також той факт, що останній був на Русі в X–XIII ст. фактично урядником, котрий від імені князя виконував адміністративну, військову, скарбову й судову владу на означеній території з резиденцією у Сяноку. Отож, у його руках були функціональні повноваження західнослов'янського каштеляна¹⁰.

Згаданий літопис у двох інших місцях зазначає про роль Сянока в міждержавних русько-угорських відносинах. Звідси саме довідуємося, що в 1202 р. відбулася зустріч руської княгині, вдови князя Романа з угорським королем Андрієм¹¹, а у 1231 р. князь Владислав Юрійович подався «до Сянока, воріт угорських»¹². Ідеться, імовірно, про Лупківський перевал, поблизу якого розмістилося це місто. Як свідчать джерела (зокрема знахідки римських монет у долині Ослави¹³), це був комунікаційний шлях, історія якого губиться в давніх часах. На північному боці Карпат Сянок являв собою головний пункт, через котрий вела дорога з Угорщини до Польщі, у Русь та навпаки¹⁴.

Місто правдоподібно існувало і в період розгромів половецьких сил великими київськими князями Святополком Ізяславичем (жив 1052–1113, правив 1093–1113) та Володимиром Всеволодовичем Мономахом (жив 1053–1125, владарював 1113–1125)¹⁵. Про це свідчить назва села неподалік від Сянока – «Половці»¹⁶.

Той факт, що вже у 1150 р. в місті була резиденція посадника руського князя, робить виправданим висновок, що навколо цього града існувала певна кількість сіл, присілків, хуторів¹⁷. Процес поселення на Сяноцькій землі спирався на руське право. Джерела свідчать про останнє або безпосередньо, або називають його окремі риси, як-от «*тихонь*» – тобто начальник села, «*служкове, сотні*»¹⁸. Слід існування тут саме руського града показує назва села Посада Сяноцька від «посад», тобто «*пригород*». Називалося воно так до кінця XVIII ст. Пізніше його назву замінено на «Посада Ольховецька», а опісля – на «Ольховська»¹⁹. Джерельні відомості, що походять до 1340 р., про навколишні до Сянока місцевості вельми скупі. Наприклад, про село Трепчу маємо джерельну відомість, аж на два століття пізніше від його ймовірних початків. У джерелах XV й XVI ст. згадки про руське право вже численніші²⁰.

Виокремлення групи місцевостей (сіл), у яких ще у XV ст. були помітні сліди руського права, дозволяє, як твердить Фастнахт, кваліфікувати більшість їх, як тих, котрі походять до 1340 р.²¹. До таких сіл зараховуємо Бєсько, Добрівку, Добру, Гломчу, Костаровиці, Лодзину, Новосільці, Вільхівці, Половці, Сяничок, Тиряву Сільну, Улич (Ульч)²², Юрівці²³. Судячи за присутньою тут групою слів «*servitores*» («служки», «службове»), це були королівські села. А ось що на цю тему писав Ф.Буяк: «...На території королівських володінь поселення за руським правом є найстарішими і, якщо навіть не повністю, то переважною мірою вони походять з часів панування руських князів; не знаємо також прикладу постанови тут села на руському праві від моменту прилучення Галицької Русі до Польщі... Якщо бо окинемо оком мапу, помітимо, що місцевості, в яких зустрічаємо служків, зосереджені переважною мірою біля града (Сянока) або на незначній від нього відстані»²⁴. Ранні села згуртовані навколо міст, натомість більш нові займають дальші місця відносно їх²⁵.

Не минуло й двох тижнів від смерті руського князя Юрія Тройденевича (7 квітня 1340 р.), як Казимир Великий близько 16 квітня того ж року ввійшов на територію Русі, зайнявши Перемишль, Сянок та Львів²⁶. Він змушений був скласти присягу щодо шанування права, звичаїв і православної віри населення Галицько-Волинського князівства²⁷.

Проти цього виступив, однак, перемишльський староста Д.Детко²⁸. Встановивши перемир'я з татарським ханом Узбеком та Любартом Гедиміном, він примусив Казимира Великого визнати його намісником Русі. Втратив він цей титул близько 1346 р. Польський король у документах від 2 лютого²⁹ й 18 листопада

того ж року титулував себе спадкоємцем Червоної Русі³⁰, хоч офіційно справу цю було *легалізовано* лише у 1366 р.³¹.

Новий період в історії Сянока почався за Казимира Великого. Колонізація Сяноцької землі, котру розпочав цей польський монарх, була продовжена у пізніші сторіччя – XIV і XVII. Спричинилася вона також до кількаразового збільшення чисельності сіл. На першому етапі цього процесу на Сяноччину нахлинули переселенці із заходу³². Це були головню поляки, але й потрапляли сюди також інші – серед них німці³³. Так, 25 червня 1361 р. Казимир Великий наділив зокрема колоністів з Угорщини – братів Петра та Павла – великими земельними угіддями у Сяноцькій окрузі³⁴. Численний вплив переселенців із заходу не тільки спричинявся до появи на цій території надбань їх ремісничої культури, але передусім ніс із собою нову релігію – хоч християнську, але в маловідомому тут, як і взагалі на Русі, іншому обряді³⁵.

Після смерті Казимира Великого (1370), який не дочекався сина, Червона Русь перейшла (за Вишеградською й Будзинською угодами) під панування сина Карла Роберта – Людовіка угорського. Володіння цією територією останній передав у лен Владиславу Опольському, котрий виконував функції намісника до 1378 р. Опісля владарювання на цій частині Русі знову перейняв король Людовік, який передав цю територію в правління угорським старостам. Після його смерті (11 вересня 1382 р.) Червона Русь, як і Угорщина, перейшла під панування його старшої дочки Марії, а тодішній намісник Емеріх Бебех³⁶ виконував її доручення³⁷.

Владислав Опольський, ідучи слідом свого попередника Казимира Великого, продовжив інтенсивну колонізацію Галицької Русі, отже, й Сяноцької землі – переселенцями із заходу, дозволяв засновувати нові села за німецьким правом. Наприклад, він дав дозвіл Станіславові Тоці заснувати село Гурки саме за останнім, як і 31 травня 1373 р. наділив Пшемислава – сина Фоля з Ленчицької землі – селом Яблониця Руська³⁸.

Найбільш ефективним фактором колонізації даної території виявився, однак, римський католицизм. Визначаючи його роль у цій справі, Владислав Опольський сперся на орден домініканців³⁹ та братів менших св. Франциска з Ассізі. У 1377 р. документом, датованим у Розенбурзі 27 лютого, він заснував у Сяноку францисканський монастир⁴⁰.

Цей саме шлях обрала сестра Казимира Великого – Єлизавета. На основі документів, датованих 21 січня 1384 р., перенесла вона заснований Владиславом Опольським монастир за місто⁴¹.

В межах Польщі Сянок знову опиняється за Ягеллонів у 1387 р.⁴². Від цієї пори це місто й однойменна земля розділили долю Речі Посполитої аж до моменту її поділу, тобто до 1772 р., коли Марія Терезія – імператриця Австрії – зайняла майже всю Галичину. В кордонах Польщі Сянок знову опинився після Першої світової війни.

Пригадаймо також, що Сянок і однойменна земля знаходяться на території, пов'язаній із місіонерською діяльністю апостолів слов'ян – святих Кирила та Мефодія. Вона відбувалася в період, коли прикарпатські терени були охоплені впливом Великоморавської держави (II половина IX ст.). На основі документа Празького єпископства з 1086 р., можна вказати межі архієпархії св. Мефодія після зайняття великими моравами держави віслян – хорватів. На сході межею останньої були Буг і Стир, належав до неї й Краків з провінцією Ваг, що на південному боці Татрів⁴³.

Нині ніхто з дослідників не заперечує факту існування на території, котра нині входить у кордони Польщі, слов'янського обряду вже у IX ст.

За традицією, спертою на усні перекази, першими апостолами околиць Лупкова (на Сяноцькій землі) були учні Кирила і Мефодія – Візног та Ослав.

Пам'яткою з того часу є назва села Ославиця над потоком Ославкою, який вливається в Ославу, а далі – до Сяну.

Раніше зазначалося, що поява енколпіонів на південно-західній частині земель Київської Русі пов'язана з пам'ятками давньої державності останньої. Слід, однак, пам'ятати, що ще перед прийняттям християнства на Русі енколпіони були вже розповсюджені на землях північної частини Балканського півострова, на території Болгарії й Сербії, звідки вони з'явилися у Великій Моравії під час місіонерської діяльності святих Кирила і Мефодія. Їх там знаходять на околицях великих християнських осередків, особливо ж в околицях Велеграда, де була кафедра св. Мефодія. Під час археологічних розкопок у таких місцевостях Моравії, як Микульчиці, Старе Місто, звичайно, знаходять енколпіони на старих цвинтарях та в руїнах давніх церков. Віднайдені на околицях Сянока, у місцевостях Городище й Городна вони також можуть бути пов'язані з християнізацією південно-східних земель, котрі нині знаходяться в межах Польської держави, у період місіонерської діяльності св. Мефодія і його учнів наприкінці IX та на початку X ст.

Тут варто звернути увагу на характерний факт: значна кількість лемківських церков перебуває під покровом св. мученика Димитрія – покровителя грецького міста Солуня, з якого походили святі брати Кирило й Мефодій. Здається, що це не випадковість, а живе свідчення традиції зв'язку з першими проповідниками Доброї Новини на цих землях. Церква під покровом св. Димитрія – найстаріший храм на даній території, історія якого починається в час приналежності цих земель до Київської Русі.

Окрім цього, до XV ст. у Сяноку існував звичай складати в суді присягу на Бога Всесильного і св. Димитрія, що, звичайно, пов'язане з існуванням руського права. Польське право на Червоній Русі було введене лише у 1435 р.⁴⁴. (Раніше магдебурзьке право надав Сяноку Казимир Великий – 25 квітня 1366 р.⁴⁵). Докази цього маємо в судових записах (Akta Grodzkie i Ziemskie). Так, наприклад, 25 листопада 1435 р. на судовий розгляд прибули два обвинувачені – Борис та Радко із села Гломчі, котрих запідозрювали внаслідок звинувачення Матіяша зі Збоїськ у спаленні містечка Тиряви (нині Мриголод). Судовий розгляд тривав дуже довго, завершився тільки наступного року, а підсудних було визнано невинними. На закінчення розгляду суд наказав їм скласти спеціальну присягу⁴⁶.

Подібний судовий процес відбувався в цьому ж суді від 9 до 21 грудня 1437 р. Іван Чайко з Тарнави був обвинувачений у підробленні та розповсюдженні грошей на торгах у краї та в Угорщині. Щоб довести свою невинність, Чайко представив свідків – Дмитра з Тарнави, Івана Тишовича, свого брата Гричка, Гриня Надедича, Івана Сивковича – кметя з Тарнави, Івана, Дмитра, Петра, Дмитра Кисилевича – кметів із Чашина й інших. Свідки ці склали присягу⁴⁷. Також під час судового розгляду 28 січня 1439 р. у сяноцькому суді запідозрені в розповсюдженні фальшивих грошей мешканці села Морохова – Ганько, Івана Махнич, Іван Коваль, з Височан – Кліш, Балько – солтис із Полонни, Івко з Чашина, Якобеч – солтис зі Щавного та інші, щоб довести свою невинність, також присягали⁴⁸.

Св. Димитрій, ім'я якого згадують тексти судових присяг, користувався серед руського населення Сяноцької землі великою популярністю. Варто також підкреслити, що він вважався покровителем третини всіх церков Підкарпаття, зокрема на землях, котрі нині називають Лемківщиною і Бойківщиною⁴⁹.

Все це вказує на те, що Сянок до того часу, коли зайняв його Казимир Великий, був не тільки адміністративним, а й церковним та культурним руським центром. Не випадково, що одним із найстаріших документів, у яких ідеться про релігійну культуру міста, є Пересопницьке Євангеліє.

Останнє⁵⁰ – це здійснений у XVI ст. переклад Євангелія «изъ языка блъгарского на мову роускоюу» з метою «для читаня ц[е]рквєи б[о]жїи(х), а для наоуки людоу хр(с)тіан'ско(г)[о]»⁵¹. Відомо також, що над перекладом працювали «многгрешнии, слоуга, або рабъ, б[о]жїй Михаило Василієвичъ с[и]нь протопопы саноцького, того тыжь, и оучень» «монаха Григорїа, архимандрита пересопницького»⁵². Працю почали вони 15 серпня 1556 р. у Дворецькому монастирі князів Заславських при церкві Святої Трійці (нині – с. Дворець Ізяславського району Хмельницької області), а завершили 29 серпня 1561 р. в Пересопницькому монастирі при церкві Різдва Богородиці (тепер – с. Пересопниця Рівненської області)⁵³.

Пересопницький рукопис був виготовлений коштами меценатів Анастасії – дочки Юрія Гольштинського⁵⁴ – та князів Чарторийських. Крім імені «Анастасія», в рукопису знаходимо також ім'я «Параскева» («княг(и)не Параскевгїї възваан'нои Настасе») ⁵⁵. Це ім'я, котре вона прийняла, ставши вдовою, з метою вступити у монастир (чого так і не зробила)⁵⁶.

Пересопницьке Євангеліє – це дуже важливий документ не тільки для філолога як пам'ятка староукраїнської мови⁵⁷, але також для історика. Були це часи реформації, єзуїтського наступу, Люблінської та Берестейської уній. Пересопницьке Євангеліє було «книгою для народу», поданою зрозумілою йому тодішньою живою українською мовою, та як така мала вона функціонувати під час ведення полеміки, релігійної боротьби. Текст Євангелія поділено не лише на зачала (задля потреб православної церкви), а й на розділи, яким передував короткий зміст. Ці останні, як пояснено в епілозі після Євангелія від Івана, були саме так позначені, бо призначалися «для людей закону римскаго, себто латинян, бо в них не вживаються зачала, тільки сарїта, а по нашому главы. Коли він о що попросить тебе, щоб ты йому негайно, себто борзо найшовши, вказав»⁵⁸.

Окрім цього, у Сяноку існувала скрипторія. В епілозі в одному з рукописів *Tetraepistole* (П. 1 і 2) маємо таку записку (подаємо її у транслітерації з тодішньої української знакової системи запису на сучасну): «Слава Г[оспод]у Б[ог]у, Сп[а]су нашему І[с]у[с] Х[рист]у, помо[г]сому ск[он]чаті сїй ап[осто]л рукою мно(г)[о]грешна(г)о Власїя в ц[еркві?] сколе сяно(ц)кої [...]». «В лето по се(д)мой тисящі 59-го м[е]с[я]ца іюня 6 д[е]н, поновїл сїю кнїгїю ап[осто]л тетр многгрешни(й) раб б[о]жїй іерей Василїй поре(ч)[е]ни(й) Волинец, намесні(к) повету Саноцького: вла(с)ни(й) своя(к), того(ж) Влася, котори(й) піса(л) ап[осто]л сей: прїос(вя)щенно(м) еп[иско]п[е] радїло(в)ско(м) А(н)тон[і]й»⁵⁹. При нестачі відповідних даних важко встановити повний список церков, котрі існували в Сяноку. Вельми ймовірним можемо, однак, вважати те, що у 1150 р., або ще й задовго до цієї дати в місті була церква, бо, за давнім звичаєм, у княжому граді храм мав існувати.

Сянок був свідком сили і могутності Київської Русі, а потім – Галицької княжої держави. В його замку жили князі та їхні дружинники. Тут урядували посадники, які правили руським населенням міста.

Первісна церква св. Димитрія на майдані Сяноцького замку, історія котрої сягає періоду Київської Русі, згорїла або була знищена під час нашествия татар у 1241 р. коли зруйновано місто⁶⁰. Р. Переяславич на основі парохіяльної Сяноцької хроніки – ненадрукованої історичної студії доктора Я.Константиновича про місто і його храми – й праці М.Ладижинського про Сянок писав, що в цій церкві з часів Київської Русі знаходилася чудотворна ікона розп'ятого Христа Спасителя. Стояла вона на площі, яка з'єднується з площею теперішнього Сяноцького замку. Було саме звичаєм за старих часів, що замкові храми будували для князів навіть там, де вони перебували тимчасово⁶¹.

Друга церква, яку побудовано на Замковому майдані, мала того ж самого покровителя. Був це дерев'яний храм. Професор М. Ладижинський, який мав

доступ до архіву у Сяноку, зазначав, що цю церкву св. Димитрія поставили близько 1250 р.⁶². Її розібрали в 1550 р. Те, що друга замкова церква своїм покровителем мала саме св. Димитрія, засвідчують документи, що їх містять *Akta Grodzkie i Ziemskie miasta Sanoka*, зокрема томи XI, XII, XVI⁶³.

Іншим вельми важливим документом, у котрому йдеться про існування цього храму, є рукопис Тетроапостола 1502 р.⁶⁴. В його закінченні (І. 3 та 4) знаходимо таку записку (як і вище, подаємо її у транслітерації): «[...] іспісан би(с)[т] сій тетр ап[осто]л в ле(т)[о] 7010 ракою многогрешнаго Павла, попа сяноцкаго н[амі]сника в граде Сяноце прі ц[е]ркві св[іата]го великагоХ[ристо]ва м[у]ч[е]н[і]ка Доміт[рія]»⁶⁵.

Після розібрання цієї церкви у 1550 р.⁶⁶ П.Зборовський – сяноцький староста й сандомирський каштелян – у тому ж році подарував місту порожню площу⁶⁷, щоб «також грецька релігія між оцими громадянами перебувала та щоб честь Всевишньому Богові вони віддавали»⁶⁸.

Коли пишемо про східнослов'янську культуру Сянока, не можна не згадати Софії (Соні) Гольшанської, яка походила зі старого руського князівського православного роду. В 1421 р. останню перехрестили, надали їй ім'я «Софія», і стала вона четвертою дружиною (після смерті попередніх) польського короля Ягайла, а після коронації (1424 р.) – королевою Польщі. Більшу частину свого життя Софія прожила у Сяноцькому замку. З історичних джерел відомо про її перебування в місті від 1435 до 1462 р. У 1440 р. королева приймала тут кардинала Збігнева Олесьницького, який повертався з Угорщини після коронації її сина Владислава на мадярського короля. Всього жила остання у Сяноку (з деякими перервами) 26 років, а після смерті Ягайла (1434) мешкала тут постійно. Чому саме це місто обрала вона місцем свого проживання? Мабуть тому, що її, королеву, після смерті чоловіка не було визнано регентшею й відсунено від усіх державних справ. У такій несприятливій атмосфері Софії не лишалося нічого іншого, як тільки покинути неприхильних до неї людей і поселитися там, де всі та все буде їй близьким і звичним. Значення мало також те, що Сяноцьке староство, котре охоплювало територіально великі простори, королева отримала, як придане від свого чоловіка Ягайла, й панувала тут як справжня володарка. Вона видавала укази щодо укріплення фортеці замку, в побудові котрого брали участь мешканці навколишніх сіл – Посади, Гачова, Чертежа, Трепчі, Межибріддя, Новосілок та інших. Королева призначала урядовців, суддів, звільняла від податків, як, наприклад, мриголодських міщан після пожежі у 1435 р., надавала привілеї для сіл Сяноцької землі, зокрема в 1437 р. для священика села Щавне. У 1441 р. локаційне право отримало від неї село Радошиці, а мешканців Тиряви королева підтримала фінансово, коли село постраждало від пожежі. Не можна водночас забувати про те, що Сянок у часи Софії мав ще характер руського і православного міста, в котрому діяли храми, а головне, що на площі однойменного замку об'єднувала мирян також церква св. великомученика Димитрія.

На думку А. Божемського, храму, побудованому у 1551 р., належали дочірня церква в Добрівці Руській та здавна чверть рільні у тому ж селі. 28 серпня 1573 р. Валенти Груцинський – бургграф Сяноцького замку, «за наказом старости, продав попові Андрієві Копистинському нещодавно закладене попівство в Добрівці Руській з половиною лану, отриманою цим же попом, та четвертиною рільні, яка здавна належала сяноцькому попівству». Продаж цей було підтверджено міським судом присяжних⁶⁹. Згаданий священик одержав від короля Стефана Баторія документ, датований 10 липня 1578 р., за котрим отримав дозвіл прийняти коад'ютором, а опісля наступником свого сина Прокопа⁷⁰.

Очевидно, немало було сповідників релігії грецької, коли вони святиню ставити собі задумали. Кількість віруючих православної й римо-католицької цер-

ков і величину їхніх парафій у частині Перемишльської єпархії в другій половині XVI та на початку XVII ст. засвідчують тогочасні дані. Отже, у 1564–1589 рр. в Сяноцькій землі православні парафії охоплювали територію 13 034 кв. км, на котрій у 28 містах і 745 селах жило 161 660 віруючих. Вони належали до 24 міських та 380 сільських парафій. У середньому кожна остання об'єднувала 385 віруючих. На початку XVII ст. на Сяноцькій землі було 9 міських римо-католицьких парафій і такі ж 22 сільські⁷¹.

Акт П. Зборовського про призначення площі під побудову церкви (св. Миколая, як згадується в тому ж документі) підтвердив та зміцнив печаттю у Шидлові в 1551 р. король Жигмонт Август, що було наслідком представлення йому цієї справи старостою Яном Оцеським – підканцлером коронним. Пізніше підтвердив цей акт і зміцнив королівською печаттю Владислав IV (9 березня 1632 р.) під час коронного з'їзду у Кракові. Цей же король підтвердив також документ (складений тим же Я. Оцеським) Жигмонта Августа 1553 р., котрий торкався фундації храму у Сяноку. Документ цей подібно, як і попередні, стверджував необхідність існування його у місті⁷².

В цій справі цікава записка містилася у сяноцькій парафіяльній хроніці. В ній йдеться про те, що міщани отримали від тодішнього магістрату наказ побудувати протягом трьох днів церкву на дарованій їм площі. В противному разі, коли мине термін, дарчий акт втратить свою силу дії. Купили тоді вони швидко дерев'яний храм у містечку Ясениця, котрий перебував правдоподібно під покровом Святого Духа, біля Коросна, та який призначено на розбір. Ікони з нього були перенесені до церкви в Яблониці й знаходяться там і донині. Натомість будівельний матеріал віруючі перевезли та поставили згаданий храм у Сяноку, котрий існував до 1789 р.⁷³. Такий зміст замітки у церковній хроніці⁷⁴.

В наведеному раніше дарчому акті щодо площі під побудову храму сказано про нього, що він перебував під покровом св. Миколая. Тим часом вже у 1667 р. на цій площі стояла церква Святого Духа, при якій діяло також молодіжне братство, котре мало свій власний спеціальний статут, схвалений тодішньою духовною й світською владою. Під ним є підписи різних осіб, серед яких насамперед увагу звертає підпис перемишльсько-сяноцького єпископа Антонія Вінницького.

Постає, отож, основне питання: чи храм св. Миколая, справді, було побудовано?

Р.Переяславич висловлює здогад, що ясеницька церква Святого Духа (призначена на розбір) після перевезення її до Сянока зберегла первісне покровительство. З цього виходило б, що храму св. Миколая ніколи не було побудовано⁷⁵.

Здається, однак, що існуючої в 1667 р. церкви Святого Духа не можна пов'язувати з храмом св. Миколая. Якщо взяти до уваги ультимативну вимогу сяноцького старости П. Зборовського у справі побудови церкви протягом трьох днів, тоді не можна обминути доручення його відносно покровительства цього храму; мала це бути церква св. Миколая. Могла остання існувати і тимчасово. Поставлено її протягом трьох днів із матеріалу, взятого з ясеницького храму, котрий мали розібрати. Отож, не могла вона бути новою. Тому її існування до 1789 р., тобто до пори побудування нинішньої, як дерев'яної будівлі є вельми сумнівним.

А.Фастнахт зазначав, що в 1566 р. пожежа знищила місто Сянок такою мірою, що «тільки замок, францисканський костел, п'ять домів у місті та горішне передмістя уцілили»⁷⁶. Могла, отже, згоріти й церква.

Додатковим аргументом на користь фактичного існування храму св. Миколая є існуючі ще на початку XIX ст. в пізнішій мурованій церкві Святого Духа бічні вівтарі, присвячений один св. Миколаєві, а другий – Пресвятій Богородиці разом із її іконою, який нагадує храм Різдва Пресвятої Діви Марії в передмісті Сянока.

Отож, дерев'яна церква Святого Духа існувала від 1667 р. до 1789 р., хоч перша дата може бути піддана дискусії⁷⁷.

На місці цього храму заходами тодішнього сяноцького пароха о. І.Куневича⁷⁸ у 1789 р. споруджено новий, мурований та подібно, як і попередній, віддано під опіку Святого Духа⁷⁹. Гроші на будову було зібрано з пожертв віруючих, а особливо зі щедрих дарів графів Мніша й Стадницького. В 1827 р. коштами австрійської влади побудовано окрему від церкви вежу-дзвіницю⁸⁰. Під час відновлення (1876 р.) добудовано купол, а дахове покриття гонтою замінено на бляху. Коштувало це 3000 злотих, із котрих 2000 пожертвував на цю мету о. ієромонах Валерій Славиковський із Добрівки Руської⁸¹. Цінними іконами у цьому храмі є розп'ятий Христос та Богородиця. М.Ладижинський зазначав, що, крім згаданих (оглядав їх особисто в 1930 р.), у списку чудотворних сяноцьких ікон були ще Свята Трійця й святий Онуфрій⁸², наділені папами Бенедиктом XIII і Бенедиктом XIV спеціальними даруваннями (indulgence)⁸³.

Коли йдеться про мешканців Сяноцької землі православного віросповідування, то слід підкреслити їхню особливу відданість та активну участь щодо перебування віруючих цієї єпархії в даній церкві. Засвідчує це зокрема документ громадян Перемишльської землі й Сяноцького повіту зокрема, а також усього духовенства руського народу до короля Владислава IV у справі листа від 26 березня 1633 р. про обрання в Перемишлі (місто внаслідок спрямованої на латинізацію православної церкви політики короля Жигмонта III залишалося від смерті у 1609 р. єпископа М.Копистинського без правлячого владики) нового єпископа⁸⁴. Громадяни Перемишльської землі й Сяноцького повіту, згідно з правом «подавання духовних хлібів», визначили двох кандидатів на цей пост, а саме Семена Гулевича Вюютинського – писаря Луцької землі – та о. Варлаама Брошневського. Серед підписів на документі, адресованому королеві Владиславу IV, є імена Андрея Климовича – сяноцького намісника, ієрея Михаїла – сяноцького пресвітера з братією і міщан місцевого братства⁸⁵.

В урядовому протоколі Сяноцького магістрату кінця XVIII ст. є характеристика релігійності того часу. Про грецьку парафію, як її тоді називали, сказано тут, що «вона вбога, живе-бо з пожертв прихожан, які й на дах матеріал поставляють (мова йде про церкву Святого Духа), і служебними записами підтримують буття пароха. Ця жертвовність засвідчує також релігійність тодішніх людей грецької релігії. Релігійність ця є ревною, нескаламученою стремліннями цього часу та переходить у релігійний містицизм»⁸⁶.

В 1888 р. о. парох В.Чемарник – сяноцький декан – провів генеральний ремонт церкви й дзвіниці. Знімок цього священика вмурований у середині храму по лівому боці.

В зв'язку з будовою нового парафіяльного будинку у 1907 р. заходами місцевого пароха о. О.Константиновича здійснено ремонт фундаментів та розмальовано інтер'єр церкви. За цього ж пароха в 1933–1935 р. проведено генеральний ремонт храму іззовні й 14 червня останнього року (у день св. Митрофана – константинопольського патріарха) відбулося її посвячення. Цей акт здійснив єпископ перемишльський, самбірський і сяноцький о. К.Чехович.

Крім згаданих церков, у сяноцькому передмісті від непам'ятних часів стояв дерев'яний храм Різдва Пресвятої Діви Марії⁸⁷ з чудотворною іконою Богородиці. Побудовано його на південно-східному схилі гори, яку в давні часи називали «строжні»⁸⁸ або «струня»⁸⁹, у місці, де перед Другою світовою війною сходилися вулиці – Замкова, Жвірки, Вігури та Собеського. Пізніше гору цю називали «владичою», а опісля «аптекаркою». Була вона власністю сяноцького єпископа, резиденція котрого знаходилася біля її підніжжя. Остання назва гори – «аптекарка» – походить від І.Заревича – сяноцького аптекаря, від власності якого місто відкупило кілька земельних ділянок на заснування парку⁹⁰. Нині – це парк Адама Міцкевича.

Церкву Різдва Пресвятої Діви Марії внаслідок фальшивого доносу зі Сянока, що храм цей згорів, австрійський львівський губернський уряд декретом від 1790 р. наказав розібрати⁹¹. На її місці постали казарми австрійської крайової оборони, а потім 2-го полку підгалянських стрільців. У тому ж році на привселюдному торзі в Львові будівельний матеріал з розібраного храму продали якомусь Гофманові⁹². Церковні ґрунти, городи, сади й парафіяльні будинки були передані сяноцьким міщанам із тим, що б вони були зобов'язані до послуг для міського храму. Сервітут цей був опісля замінений на грошову данину (4 злотих і 30 крейцерів на рік). Врешті, за розпорядженням австрійського уряду від 1 січня 1871 р., за розібрану церкву Різдва Пресвятої Богородиці храм Святого Духа отримав грошову суму 25 злотих і 20 крейцерів на утримання церковного слуги, а ґрунти за розпорядженням того ж уряду від 24 травня 1872 р. перейшли у власність сяноцьких міщан⁹³.

З опису 1784 р.⁹⁴ можна довідатися, що була це дерев'яна церква й тільки стіни вівтаря були кам'яні. Довжина останньої – 28 ліктів, ширина – 12. М.Ладижинський зазначав, що існувала вона перед 1550 р., що випливає з документа короля Жигмонта Августа, котрий був дозволом на побудову храму св. Миколая⁹⁵. В 1791 р. огород цієї церкви, розташований у сяноцькому передмісті, названий «попівкою», був проданий міщанинові Я.Ференкевичу за 100 злотих. Останнім парохом перебував тут о. І.Вайцович. Обов'язки свої виконував він з 1772 р.⁹⁶. Від храму Святого Духа була вона віддалена не більше ніж на 300 метрів. Після його розібрання віруючі (кількістю 130 осіб) були приєднані до згаданої вище церкви⁹⁷.

Крім згаданих храмів, у Сяноці, ймовірно, існували ще Свято-Троїцька церква та монастир св. Онуфрія. Ладижинський підкреслював, що останній точно існував, у чому переконує також щепловський пом'яник⁹⁸. Ікона св. Онуфрія згадується в списку чудотворних ікон Сянока, і вона мала походити саме з цього монастиря. У списку ігуменів Перемишльської єпархії, які прийняли унію (Краків, 1694 р.), сяноцького ігумена немає. Мабуть, тоді монастиря вже не було. Ймовірно, могли його ліквідувати під час турецьких нашеств'я у 1498, 1504, 1524, 1548, 1575 й 1672 рр.⁹⁹.

Напевно, монастир на Сяноцькій землі існував близько 1436 р. Це доводить назва місцевості Монастиж, нині Монастирець, біля Ліська¹⁰⁰. М.Ладижинський зазначав, що в княжі часи існував також храм Пресвятої Трійці, котрий стояв там, де в польський період була побудована церква Святого Духа¹⁰¹.

У листах о. П.Камінського 1685 р. йдеться, що якась Гербурт заснувала в Сяноку жіночий василіянський монастир. Там сказано, що вона мешкає у місті «за протекцією о. Малаховського – генерала чину в Жировицях і, винайнявши дім, організувала жіночий монастир. Окрім неї, живуть там ще дві монахині»¹⁰².

Певну увагу слід присвятити церковним братствам, які відіграли вагомую роль в історії православної церкви у Речі Посполитій.

Останні, котрі зросли на ґрунті суспільно-релігійних спільнот, сформованих у рамках парафій, існували або при храмах, від яких найчастіше мали назву (напр., Львівське, Успенське, Київське тощо), або організоване братство одержувало привілей на побудову церкви та від майбутнього її покровителя отримувало назву.

Церковні братства, розгортаючи свою діяльність, ставали організаціями, котрі активізували релігійне життя. Історик церкви, архієпископ Філарет (Гумілевський) писав: «Дух євангельської любові запанував серед православних братств»¹⁰³. Підкреслимо, що найважливішим приводом для їх заснування була свідомість християнського обов'язку дбати не тільки про власне спасіння, а й також ближніх. Віра, церква в розумінні братств не були «приватними справами людини», але інтегральними складниками людської природи і національної

культури. Церква освячує особисте, родинне, суспільне життя. Звідси й практично-соціальне спрямування діяльності братств.

У добу римо-католицької реакції в Польщі вони були історичною необхідністю задля оборони православної церкви. Наприкінці XVI й протягом цілого XVII ст. братства стали осередками релігійної, освітньої, місійної й харитативної діяльності. Своєрідною рисою останніх було те, що існували вони тільки на території Речі Посполитої. Зовсім не були відомі братства у Московській Русі¹⁰⁴.

Вони вбирали в себе, осмислювали та виявляли інтереси народу, користувалися підтримкою широкої громадськості¹⁰⁵. Можна це спостерігати хоча б на прикладі братств при храмах Сянока вже на початку XVII ст.¹⁰⁶. Діяли тут два добре організовані братства, в яких були власні статuti. Одне існувало при дерев'яній церкві Святого Духа, натомість друге, молодіжне – при храмі Різдва Пресвятої Діви Марії. Діяли вони за статутним зразком Львівського братства. В архіві Музею народного будівництва у Сяноку зберігається вельми цікавий документ, дотичний до другого зі згаданих братств – молодіжного при церкві Різдва Пресвятої Діви Марії¹⁰⁷. Це статут останнього, котрий відкривається словами: «Во имя Отца и Сина и Святого Духа. Амин. Станься ко в^{тм}чной памяти. Артикулы albo фундушъ братскій поданный от Святых Апостоль а утвержонный от ихъ нам^{тм}снѣиковъ свят^{тм}йшихъ патріарховъ посл^{тм}диже прінесени суг превелебн^{тм}шим в Хр(ис)т^{тм} и с(вят)т^{тм}шим па(т)ріархом Іоакимом антиохійским. Року 1583 словенскою р^{тм}чу списанный лвовіаном поданы съ опасным утвержденіем, а року 1655 на рос(и)нскій язык преведены для лав^{тм}шаго вырозумленя посполитых людей и розположены на розд^{тм}лы бра(т)ству, и н^{тм}же року 1667 братіям брацтва саноцкого младеченскаго слово до слова сугь переписаныи». Далі в тексті наводяться статутні положення, що містять права й обов'язки братства і його членів. Наприкінці документа записано, що його діяльність обґрунтована «велінням Святейшого Іоакима патріарха антиохійського, всіх чотирьох вселенських патріархів та семи вселенських соборів»¹⁰⁸. Послання це тим цікаве, що даний документ був створений у 1731 р. й затверджений тодішнім уніатським перемишльським єпископом Є.Устрицьким (1715–1746). Отож, з якихось причин зверхник тоді вже уніатської єпархії вважав доцільним дальшу діяльність Сяноцького братства сперти на його 150-літній православний статут. Можна також задуматися над причинами поведінки інших уніатських єпископів, які, незважаючи на те, що, за рішенням папи Урбана VIII (1623–1644), були зобов'язані складати визнання віри, згідно із законами і канонами римської церкви, включно з постановами Тридентського собору (1545–1563) та Замойського синоду (1720), затверджували статuti церковних братств, сперті на відповідні статuti чотирьох східних православних патріархів, серед них антиохійського й константинопольського. Вони схвалювали їх, не посилаючись ані натяком на главу своєї церкви – Римського Папу.

Найстарше в Сяноку, згадуване братство при храмі Святого Духа користувалося також зразком статуту Львівського братства¹⁰⁹. Під останнім існували різні підписи, серед них – сяноцького єпископа Антонія Вінницького¹¹⁰. Цікаво, що покликання на цього владика є у статтях церковного братства в Поздчячі при церкві св. Василя Великого (стаття 17, карта 9)¹¹¹, статут якої затверджено 7 жовтня 1746 р. уніатським єпископом О.Шумлянським (1746–1762)¹¹². На 15-й карті цього рукописного статуту, законність котрого своїм підписом утвердив владика Онуфрій, читаємо, що воно (братство) діятиме «по уставом с(вя)ты(х) и Б(о)гоно(с)ных О(те)ць на Се(д)мь С(вя)тых Вселе(н)ских Собора(х) (где) узаконе(н)о Бл(а)гочес(т)іе с(вя)т(о)го гре(ч)еского кр^{тм}пко де(р)зати и непокол^{тм}бимо стерегти в^{тм}ры с(вя)той кафолической о(т) всходу (плонучей) и де(р)зающесе ея вси получа(т) сп(а)сенія, а удаляющійся о(т) нея вс^{тм} погибнут»¹¹³.

У магістратських протоколах Сянока 1791–1801 рр. ідеться про церковне братство, яке відступило будинок на цвинтарі, «на посвяченому ґрунті» побудований, за 50 злотих якомусь Ольховському, його дружині та їх спадкоємцям за умови, що вони вноситимуть щорічно на його потреби 2 злотих і кварту горілки¹¹⁴.

Братство це існувало ще в другій половині XVIII ст., а засвідчують це певні обставини. Перед 1760 р. парохом церкви Святого Духа, при котрій діяло це останнє, був о. Григорій Вниблицький. У тому ж році церковне братство звернулося до перемишльського єпископа в справі призначення на вільний тоді пост пароха цього храму о. М.Юрковського й надання йому пільг – городів та ділянок всіляких ґрунтів¹¹⁵.

У 1772 р. Галичина ввійшла до складу австрійської монархії. Декретом габсбурзького уряду від 21 березня 1788 р. й декретом галицької губернії від 4 квітня 1788 р. всі братства були ліквідовані, а опіку над святинами доручено парафіяльним комітетам¹¹⁶.

Як уже згадувалося, вони відіграли особливу роль перед лицем наступу римського католицизму. Вже у другій половині XV ст. православна церква в Сяноці була піддана репресіям з боку римо-католицьких віросповідників. Церкву окреслювали тоді як «*sinagoge ruthenorum*»¹¹⁷. Тільки у виняткових випадках вона називалася «*ecclesia templum ruthenicum*»¹¹⁸.

Згідно з декретом короля Жигмонта I Старого, датованим у Кракові 23 квітня 1530 р., котрий відкривав кушнірський цех у Сяноку, за взірцем відповідного у Перемишлі, ніхто з русинів так само, як і той, кого будь-яким чином відлучено від святої римської церкви, не міг бути обраним старшим останнього. Окрім цього, у саме свято Божого Тіла русини були зобов'язані перебувати при свічах та служити під час цієї врочистості й то під невідпущимою карою віддачі двох кружалець воску¹¹⁹.

Король Жигмонт III у документі, виданому в Кракові 20 березня 1615 р., котрим схвалював правила цеху ковалів у Сяноку, стверджував водночас, що жоден русин (руської віри) не може бути прийнятий до цехового братства, як жоден із майстрів не може прийняти на навчання учня цієї релігії¹²⁰.

Факт примушування русинів під невідступною загрозою невідхильної кари до участі в процесійних урочистостях Божого Тіла, а також недопущення їх до навчання у цеху – це тільки одна з форм віросповідної дискримінації православних мешканців Сяноцької землі, інтегрально пов'язаної, як уже згадувалося, з репресивним наступом на ці землі римського католицизму.

Боронилися, однак, тут православні не тільки від потужних ударів латинізаційно-полонізаційних хвиль. Чинили вони також опір процесові, початок якого в історії церкви означений 1596 р. У зв'язку з 400-річчям Берестейської унії чимало написано, а ще більше сказано про значення останньої. Розглядаючи Сяноцьку землю та її православну традицію, релігійну культуру, варто пригадати, що названий ювілей у випадку Сяноччини приблизно на 100 років менший. Зрештою, можна це відносити значною мірою до Перемишльської й Львівської єпархій у цілому. Протягом XVII ст. вони були православні, чинили стійкий і міцний опір унії. Можна це спостерігати хоча б на прикладі Сянока.

В 1612 р. православні мешканці міста заборонили своєму намісникові о. Андрієві виконувати розпорядження уніатського єпископа А.Крупецького¹²¹. У 1650 р. сяноцька старшина зачинила двері церкви перед уніатським єпископом, не дозволивши йому відправити Богослужіння¹²².

Місто було також резиденцією православного єпископа А.Вінницького, котрий внаслідок конфлікту з уніатським єпископом залишив Перемишль та переїхав до Сянока, знаходячи тут ревних оборонців віри батьків – православної церкви. Він заснував у місті нову єпархію, додаючи до свого титулу «єпископ

перемишльсько-самбірський»¹²³ ще й «єпископ сяноцький». Владика Вінницький помер у 1689 р., але сформований ним титул залишився, стаючи правовим званням також чергових уніатських єпископів, що прийшли пізніше. Антоній перебував у Сяноку з перервами в 1668–1675 рр., а міська церква стала його кафедральним храмом¹²⁴.

Усе це, хоч певною мірою, дозволяє усвідомити, як довго і мужньо Сяноцька земля боронила православну віру молитвою, перебуванням при своєму прадавньому законі у святому храмі та в житті, творчою силою рук, духу й розуму, одним з яскравих виявів чого є (оформлене і подане 450 років тому тодішньою живою українською мовою, також розумом та рукою священницького сина із Сянока – М.Василевича) Пересопницьке Євангеліє – протягом століть свята книга українського народу й водночас сьогодні гарант і основа закону, на якому президенти вільної України складають присягу вірності Богові та народові. Отож, історія названої боротьби – суттєвий фрагмент минулого не тільки цього регіону, розвитку та оберігання тут православ'я, а й народу, з котрим родовим кровним корінням зв'язані передвікові господарі цієї землі.



¹ Руський період на землях, що нині перебувають на південно-східних окраїнах території Польської держави, в літопису Нестора вказується під роком 6489 (= 981). Текст літопису звучить так: «Иде Володимерь к ляхомъ и зая грады их, Перемышль, Червень и ины грады, иже суть и сего дне подъ Русью» (Повесть временных лет. – Ч. 1. – Москва; Ленинград, 1950. – С. 58). Ця літописна згадка не раз розглядалася у науковій літературі. Протягом століть велася також суперечка відносно державної приналежності Червенських міст (див.: *H. Lowmiański. Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespołowych badań polsko-radzieckich // Kwartalnik Historyczny, Rocznik LX. – N 1. – Warszawa, 1953. – S. 58–85. J. Skrzypek. Studia nad pierwotnym pograniczem w rejonie Wołynia i Grodów Czerwieńskich. – Warszawa, 1962. – S. 51; F. Persowski. Studia nade pograniczem polsko-ruskim w X–XI wieku. – Wrocław, 1962. – S. 92*). Слід звернути увагу, що літопис свідчить виразно: Володимир ішов не «на» = проти «ляхів», але «к» ним, тобто в їхньому напрямку (*S.M.Kuczyński. O wyprawie Włodzimierza ku Lachom w związku z początkami państwa polskiego // Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. – T. IV, 1949. – S. 114; T.Wasilewski. Dulebowie – Łędzianie – Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem i Wisłą w X w // Kwartalnik Historyczny, Rocznik LX. – N 1. – Warszawa, 1953. – S. 58–85*). Натомість фраза «и зая грады их» вчинила історикам чимало клопотів. «Вельми бо мало ймовірним є, – зазначав А.Ф.Грабський, – щоб ці території вже тоді були охоплені польською державою» (*Grabski A.F. Bolesław Chrobry. Zarys dziejów politycznych i wojskowych. – Warszawa, 1962. – S. 247; B.B.Мавродин. Образование древнерусского государства. – Ленинград, 1945. – С. 298*). «Володимир, ідучи з раттю на захід, займаючи землі політично ще «нічії» – територію Червенських городів, заволодів землею слов'янською хорватів з Перемишлем на чолі» (*A.F.Grabski. Op. cit. – S. 248; S.M.Kuczyński. Op. cit. – S. 22*).

² *Żurawski T. Trepcza, grodzisko pod Sanokiem // «Swiatowit» – XXII. – Warszawa, 1955. – S. 327.*

³ Пагорб цей звичайно називають «Файка». Дослідник Гінальський пропонує йменувати цей пагорб первісною його назвою «Городище» або «Городна» (*J.Ginalski. 1999–2000 Enkolpiony z grodziska «Horodyszczce» w Trepczy koło Sanoka // Acta Archaeologica Carpathica. – T. 35. – S. 211–262*).

⁴ У науковій літературі ці хрести називають енколпіонами. Це слово походить від грецького «зберігаю на грудях». Енколпіон означав хрест, який носили на грудях, нагрудний хрест, тільник або складень тому, що останній складався із двох половин – лицевої й натільної. Вони були розповсюджені від IX до XIII ст. З'явилися в княжій Русі десь у IX–X ст. і були запозичені з причорноморських грецьких міст й особливо Херсонеса (Корсуня). На території Візантії енколпіони почали вживатися в VII–VIII ст., звідкіля потрапили до кримських, чорноморських колоній, особливо до таких міст, як Херсонес, Євпаторія, Феодосія та ін. Після прийняття князем Володимиром Великим християнства і поширення його майже на всій території Руської держави носіння хрестів-енколпіонів було звичаєм повсюдним не тільки у містах, а й по невеликих оселях.

⁵ *Idem; Zamek Królewski w Sanoku. Skarby Ziemi Sanockiej. – Sanok, 2002. – S.36–37.*

⁶ *K.Brugmann. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Bd. II. – Strassburg, 1886. – S. 153.*

⁷ Питанням слов'янських назв племен в європейській Сарматії займалися різні та численні дослідники. Серед них – також чеський учений П.Шафарик. Із його інтерпретацією тексту Птолемея про те, що сабоки були надсянцями, мешканцями Сяноччини, погоджується більшість знавців цього питання (напр., В.Дзедушицький, Л.Нідерле, А.Брікнер, А.Удальцов). Див.: *P.J.Szafarzyk, (P.J.Safarik). – Słowiańskie starożytności, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wznowienia. –T. XV. – Poznań, 2003.*

⁸ *P.J. Szafarzyk. Op. cit. – S. 141–142.*

⁹ Летопись по Ипатскому списку. – Санкт-Петербург, 1871. – С. 282. У цьому літопису читаємо: «...Король же прошед Гору, и взя Санокъ город и посадника его яша, и села у Перемишля много взя». У польському перекладі цього літопису появилася ім'я посадника *Jasz (A.Fastnacht. Osadnictwo Ziemi Sanockiej w latach 1340–1650. – Wrocław, 1962. – S.465–470; A.Fastnacht. Materiały do dziejów miasta do XVII wieku. – Brzozów, 1980. – S.22)*. Очевидною тут є помилка, яка зводиться до неправильного перекладу слова «яша», котре не є власною назвою, але невідмінюваною формою дієсло-

ва, т.зв. архаїчного аориста, яку слід перекладати «взявши» або «схопивши», по-польському «ująwszy» lub «pojmawszy» (див.: *Latopis Kijowski. Slavica Wratislaviensia.* – LXXXVI. – Wrocław, 1985. – S. 93; див. також *J. Ginalski. Op. cit.* С. 252–253. – Прим. 29.

¹⁰ *A.Poppe. Posadnik // «Słownik Starożytności Słowiańskich». Т. IV. – Wrocław, 1970. – S. 239–240.*

¹¹ Летопись по Ипатскому списку. – С. 480. Запис під 1202 р., у котрому йдеться про зустріч у Сяноку угорського князя Андрія II з руською княгинею Анною, ймовірно, дочкою візантійського імператора, вдовою князя Романа, яка зі своїми синами Данилом та Васильком тікала з Галича від київського князя Рюрика, розходиться з правдою, бо Анна втратила чоловіка 19 червня 1205 р., коли Роман загинув у бою під Завихостом.

¹² Там же. – С. 509.

¹³ *A.Kunysz. Przemysl wczesnodziejowy (W swietle ostatnich badań wykopaliskowych, przeprowadzonych w latach 1958–1959). – Rzeszów, 1961. – S. 16.*

¹⁴ Сянок належав до Руського воеводства, в склад котрого входили Львівська, Перемишльська, Сяноцька, Галицька й Холмська землі. Він управлявся за руським правом, яке на відповідній землі збереглося до 1434 р. (див.: *W.Kucharski. Sanok i Sanocka Ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów.* – Lwów, 1905. – S. 8 та наступні; див. також: *Monumenta Poloniae Historicae.* – Т. II. – Kronika Janka z Czarnkowa. – Warszawa, 1961. – S. 626).

¹⁵ *В.Д.Гладкий. Славянський мир I–XVI в.* – Москва, 2001. – С. 109.

¹⁶ Половці (Płowce) – назва цього села на околицях Сянока походить від племені половців, з котрими Русь вела боротьбу в XI–XII ст. та перемогла. Після одного з боїв перемишльський князь Володар Ростиславович (1092–1124) частину взятих у полон половців поселив неподалік від Сянока. За іншими переказами, половців поселив у цій місцевості його наступник князь Володимирко Володарович (1125–1152), який 1141 р. переніс столицю князівства з Перемишля до Галича (*М.К.Ладыжинский. Сянок и его окрестности // «Научно-Литературный Сборник Галицко-Русской Матицы». – Год издания LXV. – Л., 1930. – С. 83.* Згадуючи князя Володара Ростиславовича, слід пригадати, що саме він побудував у Перемишлі собор св. Івана Хрестителя. В пізніші роки мав він подвійне покровительство – Івана Хрестителя та Пресвятої Диви Марії. Це друге покровительство було перейняте від первісної в цьому місці ротондної церкви з початку X ст. (*J.T.Frazik. Relikty rotundy pod prezbiterium katedry przemyskiej w swietle dotychczasowych badań // Biuletyn Historii Sztuki. – XXIV. – Warszawa, 1962. – S. 224–225.* У підземеллях цієї другої церкви його поховали (*A.Żaki. Przemyska cerkiew księcia Wołodara w swietle źródeł pisanych i archeologicznych. Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie, 1968/1. – S. 47–50; J.Rożanski. Przemysl. – Przemysl, 1993. – S. 15.* Польський історик Я. Длугош про перетворення польським королем Владиславом Ягайлом у 1412 р. перемишльського православного собору Івана Хрестителя на костел і винесення з нього праху похованих там небіжчиків писав: «Король Владислав з Медики вирушив до Перемишля, маючи в своїй свиті стригонського архієпископа й Михайла Кохмистра. Прагнучи очиститися перед ними від несправедливого обвинувачення німців [у тому, що] він начебто був прихильником схизматиків та їх головним захисником, [король] наказав кафедральну церкву (збудовану з квадратного каменю з дуже гарною архітектурою і розташовану в центрі Перемишля), якою до цього часу управляв руський єпископ грецького обряду, посвятити на католицьку церкву латинського обряду, викинувши перед тим з могил прах руських небіжчиків. Руські священники й народ, вважаючи це зневагою свого обряду і ганьбою, супроводжували [такі дії] гіркими риданнями, криком та плачем. З часом, напевне, десь року Божого 1470-го, за Миколая, єпископа перемишльського, вона [церква] була зруйнована, а деякі її квадратні камені використані для будівництва кафедрального костела у місті [...]» (*J.Długosz. Opera omni. – Т. XIII. – Cracoviae, 1877. – S. 148–149, переклад з латинської; J.Moraczewski. Dzieje Rzeczypospolitej Polskiej. – Т. II. – Poznań, 1862. – S. 88.*

¹⁷ Див. також: *A.Fastnacht. Osadnictwo... –S. 227.*

¹⁸ *W.Hejnosz. Ius Ruthenicae. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku // Studya nad historią prawa polskiego. – Т. XII. – Z. 1. – Lwów, 1928. – S.12, 62; A.Fastnacht. Osadnictwo... –S. 228.*

¹⁹ *A.Fastnacht. Zarys dziejów miasta Sanoka // «Rocznik województwa Rzeszowskiego». Rok I. – Z. 2. – Rzeszów, 1958. – S. 54.*

²⁰ *A.Prochaska*. Przedmowa do XVI tomu Akt Grodzkich i Ziemskich. – Lwów, 1894; *B.D.Grekow*. Chłopi na Rusi od czasów najdawniejszych do XVI wieku. – Warszawa, 1955.

²¹ *A.Fastnacht*. Osadnictwo...

²² Прийнято вважати, що назва села Улюч (на руському праві) походить від назви племені уличів із причорноморських степів, котрі під тиском прихідців зі сходу перемістилися в околиці Карпат (*J.Czekanowski*. Polska Słowiańszczyzna. – Warszawa, 1948. – S. 222, 329).

²³ Місцевість ця була заснована, мабуть, у період панування князів Юрія I або Юрія II.

²⁴ *W.Hejnosz*. Op. cit. – S. 39.

²⁵ Див.: *F.Bujak*. Studya nad osadnictwem Małopolski // «Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności». – Rok XLVII. – S. 290.

²⁶ Полное собрание русских летописей. – Т. II. – Санкт-Петербург, 1843. – С. 349; Monumenta Poloniae Historicae. – Т. II. – Lwów, 1872. – S. 860 (далі: MPH).

²⁷ *A.Theiner*. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae. – Т. I (1217–1409). – Romae, 1860. – Nr. 566. – S. 434. Коли про цю присягу довідався папа римський Бенедикт XII, він звернувся листом від 29 червня 1341 р. до краківського римо-католицького єпископа Флоріана Мокрського (1367–1378) з наказом звільнити короля від останньої, даючи йому волю в справах Червоної Русі. У цьому листі папа писав: «...Король під присягою обіцяв, що збереже за старостою й народом всі їх обряди, права і звичаї. Проте король висловлює сумнів, чи діятиме він цим самим згідно з волею Бога. Тому він просив, щоб ми ласкаво звільнили його від цієї присяги. Дбаючи про спасіння душі згаданого короля та маючи до тебе особливе довір'я в Бозі, ми доручаємо апостольською грамотою, щоб ти нашою владою звільнив короля від присяги дотримуватися хибного договору, призначивши йому відповідну спасенну покуту» (*A.Welykyj*. OSBM, Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953) Vol.1 (1075–1700). – Romae, 1953. – S. 65–66, переклад з латинської).

²⁸ Monumenta Poloniae Historicae. – Т. II. – Lwów, 1872. – S. 621–622.

²⁹ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, wskutek fundacyi sp. Alexandra hr. Stadnickiego. – Lwów. – Т. VII. – Nr 6 (далі – AGZ).

³⁰ Codex diplomaticus Poloniae. – Т. II. – Cz. 1. – Varsaviae, 1848. – Nr CCLXXVIII; Т. II. – Cz. 2. – Varsaviae, 1852. – Nr CCCCXCVII.

³¹ Див.: *A.Prochaska*. W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego // Kwartalnik Historyczny. – Rocznik. – Т. VI. – Z. 1. – Lwów, 1892; *A.Lewicki*. Jeszcze w kwestyi zajęcia Rusi Czerwonej przez Kazimierza Wielkiego // Kwartalnik Historyczny. – Rocznik. – Т. IX. – Z. 3. – Lwów, 1895.

³² Див.: *P.Dąbkowski*. Stosunki narodowosciowe Ziemi Sanockiej w XV stuleciu. – Lwów, 1921.

³³ *A.Fastnacht*. Zarys dziejów ... S. 55.

³⁴ «Petrum et Paulum fratres de Ungaria fidelitatem exhibita», яких король обдарував селами Збоїська (Zboiska), Вислок (Wisłok) та Радошиці (Radoszyce), див.: Kodeks dyplomatyczny Małopolski. – Т. III (1333–1386). – Kraków, 1887. – Nr DCCXLI. – S. 142–143.

³⁵ *W.Abraham*. Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi. – Т. I. – Lwów, 1904. – S. 223.

³⁶ Під таким іменуванням виступає в документах, які латинською мовою друкував В.Абрагам (Op. cit. – S. 383).

³⁷ М.Кордуба. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долини Сяном. – Л., 1925. – С. 58.

³⁸ AGZ. – Т. VIII. – 1880. – Nr X і CXIV; AGZ. – Т. VII. – 1878. – Nr IX.

³⁹ Це був перший римо-католицький монастир у Сяноку. Про місію, спрямовану на окатоличування автохтонів цієї землі, тобто православних мешканців міста та його околиць, див.: *Kucharski*. Op. cit. – S.13–15. Автори збірної праці за редакцією Ф. Кірика Sanok i dzieje miasta, проводячи аналіз збережених в архівах джерел, дійшли висновку, що осідок конвенту та костел у Сяноку свої початки завдячують політиці католицької церкви, спрямованої на латинізацію тих земель, які були захоплені Королівством Польським, релігійній політиці князя Владислава Опольського, котрий саме за огорою міста поставив костел (бо в той час у Сяноці не було сповідників латинської церкви) під покровом Різдва Пресвятої Діви Марії й у 1377 р. наділив цією святинею приведених

ним до міста францисканців (*Sanok. Dzieje miasta*. – Kraków, 1995. – S. 241). Крім цього, слід підкреслити, що перший у Сяноку римо-католицький костел Архангела Михаїла був побудований від фундаментів королем Владиславом Ягайлом близько 1417 р. *Idem.* – S.229 та наступні).

Владислав Опольський, подібно як і його попередник, створював умови для буття латинської церкви на Червоній Русі шляхом колонізації, особливу увагу приділяючи постійному проживанню. Францисканський чин, який проводив на Русі свою місію, представив папі вельми негативний звіт (*W.Abraham. Op. cit.* – S. 291, прим. № 1). У такій ситуації папа Григорій XI (1371–1378 р.) у листі від 19 липня 1372 р. до краківського єпископа Флоріана Мокрського (помер 1378 р.) висловив свою смуту з того приводу, що єпископські пости в Галицькій митрополії займають схизматики; папа наказав зняти їх із займаних кафедр (*A.Theiner. Op. cit.* – S. 676. – Nr DCCCX). Назустріч цим «прагненням» Григорія XI поспішив Владислав Опольський. Задля цілей своєї внутрішньої політики, спираючись на підтримку Людовика угорського (його допомогою папські чинники часто користувалися), він розпочав в Авіньйоні посилені заходи у справі остаточного врегулювання організації латинської церкви на Червоній Русі. Папа Григорій XI буллою «*Debitum pastoralis officii*» від 13 лютого 1375 р. (*P.Athanasius G.Welykuj. Op. cit.* – S. 91–92. – Nr 54) наказав позбавити православних єпископів кафедр у Перемишлі, Галичі, Володимирі Волинському й Холмі та передати їх латинській єрархії, знімаючи водночас юрисдикцію над цією частиною землі єпископів любубських і закінчуючи таким чином пробний період титулярних єпископів. Першим проявом призначення латинських єпископів в історичних православних єпархіях було перетворення кафедральної церкви у Галичі на латинську кафедру, наділяючи її водночас церковним майном. Православний митрополит Антоній примушений був перенести свій осідок до села Крилос. Першим латинським єпископом став Мацей, канонік кафедральної капітули в Егері.

⁴⁰ Цей документ першим опублікував проф. М.Грушевський: Кілька грамот Володслава Опольського // «Записки Наукового Товариства імені Шевченка». – 1903. – Т.51. – С.4–5.

⁴¹ Див.: *W.Abraham. Op. cit.* – S. 380–385.

⁴² Звернімо увагу, що кількома століттями пізніше, в 1769 р. ці території захопила Австрія, займаючи у 1770 р. частини староств Новоторзького, Чорштинського й Санцівського. Див.: *Historia Polski*. – Т. II. – Cz. 1. – Warszawa, 1958. – S. 74.

⁴³ *J.Widajewicz. Spisy Uniwersity J. E. Purkyne v Brn Państwo Wislan.* – Kraków, 1957; *Magna Moravia, k 1100 vyroci prichodu byzatskie mise na Moravu.* – Filozoficka Fakulta. – 102. – Praha, 1965. – S. 368.

⁴⁴ *W.Jehnosz. Fragmenty «Iuris Ruthenici» na Rusi Czerwonej pod koniec sredniowiecza.* – Lwów, 1930. – S. 1; *W.Kucharzski. Op. cit.* – S. 87.

⁴⁵ Документ цей передрукував А.Борземський. *Archiwa w Sanoku, Jasliskach, Króliku Wołoskim, Hucmocy, Ladzynie i Klimkówce.* – Sanok, 1905. – S. 21–22.

⁴⁶ *AGZ.* – Т. XI. – 1886. – Nr 754. – С. 101.

⁴⁷ *Idem.* – 1040–1043. – S. 133–134.

⁴⁸ *Idem.* – S. 152–153.

⁴⁹ *Й.Филипчак. Святий Димитрій – Покровитель Лемківщини* // «Наш Лемко» на 1939 р.

⁵⁰ Зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського у Києві. – Шифр 1.15112.

⁵¹ Карти 480 зв. та 442 і 442 зв. Пересопницьке Євангеліє. Пор. з найновішим виданням тексту останнього: Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. – К., 2001.

⁵² Карти 481 зв і 482. Пересопницьке Євангеліє. Серед дослідників, що займалися ним, немає однозначної думки відносно того, яка зі згаданих осіб була перекладачем, а котра – тільки писарем. Напр., професори О.Бодянский, М.Возняк, Я.Янув вважають, що переклад здійснено спільно. Натомість проф. І.Огієнко твердить, що М.Василевич був тільки писарем. Про найновіші дослідження див.: *І.П.Ченіга. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови* // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561... – С. 13–54.

⁵³ Пересопницьке Євангеліє 1556–1561... – С. 7.

⁵⁴ Гольштинські – це відомий православний рід. Із цієї родини походила четверта дружина Владислава Ягайла Софія Гольштинська – мати перших Ягеллонів: Владислава й Казимира.

⁵⁵ Див.: карта 481 зв. Пересопницьке Євангеліє.

⁵⁶ Див.: *І.Огієнко*. Пересопницька Євангелія. – Варшава 1930. – С. 6 (копія з «Путь Правди». – № 1).

⁵⁷ Проф. І.Огієнко мову Євангелія зараховує до лемківського діалекту української мови (Ор. cit. – С. 11 та 15). Згідний із цим судженням також проф. Я.Янув (*J. Janów*. «Sprawozdania Krakowskiej Akademii Umiejętności». – Kraków, 1929. – Nr 8. – S. 5).

⁵⁸ *П.Житецкий*. Описание Пересопницкой рукописи 16 века, с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков. – К., 1876. – С. 3.

⁵⁹ Рукопис Національної бібліотеки. – Варшава. – Акс. 2798. – С. 343. Це один із найважливіших рукописів у колекції останньої відомий у науці головно завдяки колофонові (інформаційна нота) копіїста Власія з інформацією про сяноцьку школу й запис сяноцького намісника (тобто декана) Василя Волинця про оправу в 1551 р.; Василь – це, ймовірно, батько Михайла Вагилевича, причетного до Пересопницького Євангелія.

⁶⁰ *W. Kucharski*. Ор. cit. – С. 8.

⁶¹ *Р.Переяславич*. Сяніцькі церкви і парохія в давнині // «Наш Лемко». – Л., 1938. – Ч. XIV. – С. 9–11.

⁶² *М.К.Ладыжинский*. Сянокъ и его окрестности // «Научно-Литературный Сборник Галицко-Русской Матицы». – Т. VII. (Год издания LXV). – Л., 1930. – С. 83.

⁶³ AGZ. – Т. XI. – 1886. – Nr 344. – С. 48. Покликані в 1429 р. рицарем Матіашем зі Збоїськ на суд у сяноцькому замку мешканці села Гломчі склали присягу в церкві св. Димитрія, подібно як і мешканці кількох сіл у районі Мриголода, котрі були закликані до присяги, коли шукали тих, хто підпалив це містечко, бо в 1435 р. воно згоріло при нез'ясованих обставинах (AGZ. – Т. XI. – 1886. – Nr 749, 570, 754–756).

⁶⁴ Цей рукопис дуже важливий для історії Сяноцької землі. Був переписаний місцевим намісником Павлом у 1502 р. для церкви св. Димитрія (замкової) і підтверджує її існування.

⁶⁵ *Rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie*. – Акс. 2814. – S. 386. Щойно з початку XVII ст. походить інформація «o sławetnym Mikołaju Kuziemce, mieszczaninie sanockim i oriekanie Kosciola ruskiego w Sanoku» (tutor ecclesiae Ruthenice in Sanok. – Центральний державний Історичний архів України у Львові. – Ф. 44. – Спр. 26). Про Куземка чи, ймовірно, його наступника читаємо в книзі призову, на сторінках якої під 1532 р. відзначено, що міський сяноцький піп передав для скарбниці Королівства податок високою 3 вір дуків (близько 3 грошів) – *Archiwum Akt Dawnych w Warszawie*. – ASK I. – Ks. 21. – K. 217. Детальніше див.: *Sanok. Dzieje miasta*. – S. 254.

⁶⁶ М. Ладижинський факт розібрання церкви поєднує із задумом Ізабелі (сестри Жигмонта Августа) їхати до Сянока та оселитися у замку. Правдоподібно вважалося небажаним існування в останньому храму, який нагадував часи панування тут галицьких князів. Див.: «Научно-Литературный Сборник Галицко-Русской Матицы». – Т. VII. Год издания LXV. – Л., 1930. – С. 83; *Ю.Тарнович*. Княже місто Сянік. – Краків, 1941. – С. 15. Здається, що розібрання Димитрівської церкви на замковому пагорбі пов'язане було із закінченням будови там нового будинку.

⁶⁷ Цит. за: *W. Kucharski*. Ор. cit. – С. 56.

⁶⁸ *Ibid.* – С. 12.

⁶⁹ *A. Borzemski*. Ор. cit. – С. 114–116.

⁷⁰ *Ibid.* – С. 115–117. Священик цей та його наступники були зобов'язані давати до замку в Сяноку: під час Різдвяних Свят – одного зайця, а у Великодні Свята – копу яєць.

⁷¹ Список цей був зроблений Александром Яблоновським на основі документів згаданих століть. Див.: *Zródła Dziejowe*. – Т. XVIII. – Warszawa, 1903. – С. 45–61.

⁷² Див.: *W. Kucharski*. Ор. cit. – С. 56.

⁷³ Цит. за: Шиматизм всего клира руского-католического епархії перемишльської на год 1879. – Перемишль. – С. 339.

⁷⁴ Див.: *Р.Переяславич*. Вказ. праця. – С. 9.

⁷⁵ Там само. – Частина XIII.

⁷⁶ *A. Fastnacht*. Zarzys dziejów miasta Sanoka. – С. 60.

⁷⁷ *Р.Переяславич*. Вказ. праця. – С. 9–10.

⁷⁸ Повне звання о. Куневича звучало: *missinarz ritus Graeci i instruktor dekanatu sanockiego miejskiej cerkwi* (*W.Kucharški. Ludnosc ziemi sanockiej na schyłku XVIII wieku. – Sanok, 1907. – S. 16*).

⁷⁹ Шиматизм...

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Добрівка Руська – село в Сяноцькому повіті – належало до парафії у Сяноку. Наприкінці XIX ст. нараховувало 77 хат та 500 мешканців – 400 русинів і 100 поляків. До 1877 р. тут існувала дерев'яна церква, дочірня сяноцької парафії, яку перед загрозою розвалення розібрано, а на її місці поставлено нову, муровану. Будову церкви фінансували о. В.Чемарник – сяноцький парох – та о. В.Славиковський (*Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880. – T. I. – S. 937*).

⁸² *М.К.Ладыжинский. Указ. соч. – Т. VIII. – С. 53.*

⁸³ Шиматизм...

⁸⁴ Після смерті Михаїла Копистинського (1609) король Жигмонт III, зокрема за намовою римо-католицького перемишльського єпископа С.Сіпінського (1606–1619), призначив на цю споконвіку православну єпархію А.Крупецького (1610–1652). Таким чином, король повністю ігнорував прохання перемишльських крилошан (дорадчий орган єпископа), шляхти Перемишльської й Сяноцької земель, духовенства та віруючих і не дав згоди передати цю православну єпархію її правовим власникам. Узагальнюючи, можна сказати, що 42-річні заходи А.Крупецького запам'яталися й історії цієї єпархії розбоями. Незважаючи на підтримку короля, римо-католицької єпархії й шляхти, їхніх збройних загонів, йому не вдалося зайняти владичий престол старовинної православної єпархії (ширше див.: *M.Bendza. Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596–1691. Studium historyczno-kanoniczne. – Warszawa, 1982. – S. 120–168*).

⁸⁵ Архив Юго-Западной России. – Ч. I. – Т. VI. – К., 1883. – С. 665–669. – Nr. CCLXX.

⁸⁶ Цит. за: *W. Kucharški. Ludnosc... – S. 17.*

⁸⁷ У найновішій праці, присвяченій Сяноку, автор подає, що це була церква Благівіщення Пресвятої Диви Марії (Sanok. *Dzieje miasta – S. 258 i nn.*).

⁸⁸ *М.К.Ладыжинский. Указ. соч.*

⁸⁹ *Р.Переяславич. Вказ. праця. – С. 47.*

⁹⁰ *E.Sluszkiewicz. Przewodnik po Sanoku i Ziemi Sanockiej. – Sanok, 1938. – S.16.*

⁹¹ Шиматизм... – С. 338.

⁹² *М.К.Ладыжинский. Указ. соч. – Т. VIII. – С. 53.*

⁹³ Шиматизм...

⁹⁴ Див. частково збережений інвентарій цього храму: *Archiwum Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. – Rps. 13/73.*

⁹⁵ *М.К.Ладыжинский. Указ. соч.*

⁹⁶ *W. Kucharški. Ludnosc... – S. 3.*

⁹⁷ Див. також: *Sanok. Dzieje miasta. – S. 263.*

⁹⁸ Імовірно, йдеться тут про Пом'яник із місцевості Щеплоти в давньому Яворівському повіті.

⁹⁹ *М.К.Ладыжинский. Указ. соч. – С. 54.*

¹⁰⁰ *AGZ. – Т. XIII. – 1888. – Nr 83.*

¹⁰¹ *М.К.Ладыжинский. Указ. соч. – С. 53.*

¹⁰² Див. також: *Василь Щурат. В обороні Потієвої унії. – Л., 1929. – С. 53–55.*

¹⁰³ *Архиеп. Филарет (Гумилевский). История Русской Церкви (в пяти периодах). Период третий (без року і місця видання). – . 81.*

¹⁰⁴ Див. теж: *J.Bardach. Bractwa cerkiewne na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej w XVI–XVIII ww.// «Kwartalnik Historyczny». – LXXIV. – Z. 1. – 1967. – S. 77.*

¹⁰⁵ *Я.Д.Исаевич. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI–XVIII ст. – К., 1966. – С. 60.*

¹⁰⁶ Див.: *Архив Юго-Западной России. – С. 667.*

¹⁰⁷ *Auclivum Muzeum Budowiyuni CEWA ludawego w Sanoku. – 13/74.*

¹⁰⁸ Патріарх Іоаким V антіохійський (1581–1592) у 1586/1587 рр. подорожував по Волощині, Речі Посполитій та Московській Русі з метою зібрати фонди на підтримку східних патріархатів. Під час цієї подорожі він від імені константинопольського патріарха відвідав львівську єпархію, де зокрема 1 січня 1586 р. затвердив статут Успенського

братства й братства при церкві св. Миколая в Львові (див.: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. – К., 1972. – № 499. – С. 244; № 703. – С. 350) і статут (наведений тут у фрагменті) Сяноцького братства при церкві Різдва Пресвятої Богородиці.

¹⁰⁹ Львівське братство відіграло найбільшу роль. Початки останнього сягають десь 1439 р. (*Іван Власовський*. Нарис історії Української Православної Церкви. – Нью-Йорк, 1955. – Т. I (X–XV в.). – С. 212). У листопаді 1586 р. на Тернопільсько-Кам'янецькому соборі за численною участю єпископів константинопольський патріарх Єремія II не тільки схвалив затверджений патріархом Іоакимом його статут, а й наділив це братство правом ставропігії (*Іван Власовський*. Вказ. праця. – С. 215). Статут Львівського братства став для інших братств зразком. Так, наприклад, братство в Комарні (1592) повторило статут Львівського; в 1592 р. король Жигмонт III Ваза затвердив статут православного братства у Любліні (*Я.Д.Ісаєвич*. Вказ. праця. – С. 39).

¹¹⁰ *Ю.Тарнович*. Вказ. праця. – С. 16.

¹¹¹ *Rekopis Biblioteki Narodowej w Warszawie*. – Акс. 2630. – Ч. I.

¹¹² Владика Шумлянський був коад'ютором ординарія єпархії Є.Устрицького, який помер 12 жовтня 1748 р. Його обов'язки були передані О.Шумлянському ще в 1747 р. Згадаймо, що схвалений цим єрархом статут Поздзяцького братства містив у собі майже повністю зміст статуту, затвердженого патріархом Іоакимом V антиохійським (див.: *Rekopis Biblioteki Narodowej w Warszawie*. – Акс. 2630. – Ч. II).

¹¹³ Карта 15.

¹¹⁴ Подано за: *W.Kucharski*. *Ludnosc ...* – С. 45.

¹¹⁵ Документ цей був власноручно підписаний промоторами і Сяноцьким братством Святого Духа в 1760 р. (див.: *A.Borzemski*. *Op. cit.* – S. 120).

¹¹⁶ *Я.Д.Ісаєвич*. Вказ. праця. – С. 45.

¹¹⁷ *AGZ.* – Т. XVI. – Numery: 1469 (8.V.1481), 1956 (9.II.1490), 1011 (17.VIII.1474), 1563 (8.V.1481).

¹¹⁸ *AGZ.* – Т. XI. – Nr 344.

¹¹⁹ Латинський текст відповідного фрагменту декрету: «Sic, quod neque Romane fidei Ruthenorum, nec Rutheni Orthodoxorum seu Romane Fidei hominum sepulturis interesse debebunt, quod expresse prohibemus, nec quieunque in sepulculturis ipsis obire debebunt utrinque. Praeterea nullus Ruthenorum vel quouis modo a fide sancte Ecclesie Romane scissus in Seniore Magistram Contuberni eligi debet, Tenebuntur tamen ipso (Festo?) Sanctissimi Corporis Christi circa calendas fore et seruire, Solenitate tali et Officio durante, sub pena duorum Beszmyani Cere irremissibiliter soluendorum. Et quicquid Czechmagister eisdem Ruthenis circa seruicia (omnia) peragenda per latam illam Octauam Corporis Christi mandauerit, omnia ista irrecuse exequi tenebuntur, Sub pena aliorum duorum Beszmyanow Cere» (див.: *A.Borzemski*. *Op. cit.* – С. 89 (Przywileje cechowe – dokument II)).

¹²⁰ «Item nullus Ruthenicae fidei debet in hoc Contubernium seu fraternitatem suscipi, tum et Magistrorum nullus discipulum eiusdem fidei ad informandum suscipiat. Et (si) Magister suscipitur in eam fraternitatem, debet literas commonstrare fratribus et legitimi sui ortus et ubi locorum didicerit artificium» (*A. Borzemski*. *Op. cit.* – С. 92, dokument IV).

¹²¹ Сводная Галицко-Русская Летопись с 1600 по 1700 год, составил А.С.Петрушевич. – Л., 1874. – С. 55. А. Крупецький у 1612 р. прибув до Сянока по дорозі на Закарпаття, на запрошення графа Юрія III Другета, котрий мав свої маєтки в його західній частині. Граф (навернений з кальвінізму на римський католицизм єзуїтами, головню під впливом також наверненого П.Памоня, що походив із кальвіністської шляхетської родини, та який за свою місійну працю серед протестантської аристократії став у 1616 р. архієпископом острогомським, а опісля – примасом Мадярщини) запалав великим бажанням повести за своїм прикладом православних підданих до унії. Урочисте введення останньої у володіннях Другета передбачалося на свято Святого Духа в 1614 р. у монастирі в Красному Броді. Коли віруючі довідалися про задум Крупецького й Другета, вони кинулися з палицями на владу й його помічників. Здається, ніхто з них не залишився б живим, коли б не прийшла градська гвардія та не визволила їх з рук обуреної пастви (див. теж: *Атанасій В. Пекар*. Нарис історії Церкви Закарпаття. – Т. I. – Рим, 1967. – С. 22–41).

¹²² Там само. – С. 303.

¹²³ Того, коли до титулу «єпископ перемишльський» додано «і самбірський», не вдалося докладно встановити. Знаємо, однак, що перемишльський владика Ілля (1421–1440)

вже вживав титул «перемишльсько-самбірський (більше про це див.: *M. Bendza*. *Op. cit.* – S. 60). Відомо також, що додаток «самбірський» знаходимо в грамоті єпископа А.Радиловського священникові Василеві з Волковської парафії від 9 червня 1576 р. («Науковий Сборникъ Галицко-Русской Матицы». – Вып. III и IV. – Л., 1868. – С. 344. – №XXI).

¹²⁴ А.Вінницький – єпископ перемишльський та водночас митрополит київський – з огляду на надмірність обов'язків, за згодою короля, на допомогу собі взяв ігумена монастиря в Лаврові Ю.Гошовського. Хіротонія відбулася у кафедральному соборі в Перемишлі. В останній, окрім митрополита Антонія, участь брав також владика Досітей – єпископ мукачівський, як представник святішого константинопольського патріарха (більше див.: *M. Bendza*. *Op. cit.* – S. 179). Про те, що сяноцька церква найменувалася єпископською кафедрою, згадують: *Michał Baliński i Tymoteusz Lipiński*. *Starożytna Polska pod względem historycznym, yeograficznym i statystycznym*. – Т. II. – Warszawa, 1885. – S. 819. Підтверджує це також грамота єпископа Юрія Гошовського від 12 квітня 1671 р., де він писав: «Георгій Гошовській милостью Божією православный єпископъ Премышльскій, Самборскій и земли Саноцкой» («Науковий Сборникъ Галицко-Русской Матицы». – Вып. III и IV. – Л., 1868. – С. 345. – № XXI).

The point of the article is how long and untiringly the land of Sanok defended Orthodox faith, one of the striking instance of this is the Peresopnytsia Gospels – during centuries and today the sacred writings of the Ukrainian people are the guarantee and basis of the law, on which the presidents of Ukraine swear allegiance to God and people.

В.Є.Склярєнко

ТЕЛЕБАЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті систематизовано й проаналізовано шлях розвитку та сучасний стан телебачення України, його місце у системі масових комунікацій. Окреслюються найважливіші напрямки діяльності загальноукраїнських та регіональних телеканалів, висвітлення ними політико-економічних і соціокультурних проблем.

Уже давно телебачення є звичайним явищем нашого життя, стрімкий розвиток якого привертає постійну зацікавленість населення, учених, письменників, журналістів. В Україні 1 лютого 1939 р. зі студії Будинку радіо у Києві було проведено першу телевізійну передачу, а за 12 з половиною років – у листопаді 1951 р., у чергову річницю «Жовтневої революції» – відбувся показ військового параду й демонстрації трудящих. Київський телецентр був прийнятий у постійну експлуатацію і розпочав роботу через рік, у листопаді 1952 р. Незабаром почали діяти Донецька та Одеська студії телебачення, у грудні 1957 р. – телевежа на Високому замку у Львові, 30 квітня 1958 р. – студія у Дніпропетровську, 8 липня – телецентр у Луганську, у 1959 р. – телестудії у Сімферополі, Запоріжжі й Херсоні.

30 травня 1954 р. в Києві вперше було проведено позастудійну передачу за допомогою ПТС-52. Із приміщення театру опери і балету транслювалося врочисте засідання, присвячене 300-річчю «возз'єднання України з Росією» (до речі, перший зразок пересувної телевізійної станції було подаровано Держтелерадіо СРСР саме Київському телецентрові).

* Склярєнко Вероніка Євгенівна – завідувач відділу творчого об'єднання громадсько-політичних програм Національної телекомпанії України.